HENRI STAHL, DOUĂ GENERAȚII, TATĂL ŞI FIUL, ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

IRINA STAHL*

ABSTRACT

HENRI STAHL, TWO GENERATIONS, FATHER AND SON, DURING WORLD WAR I

The article recounts major life experiences of the two Henri Stahl, father and son, in the period just prior to and during the difficult years of World War I. Seen through the sparse and sometimes vaguely outlined background of the nascence of sociology as a science in Romania, one gains insight into the future sociologist Henri H. Stahl. Although focus is placed upon the father, who was actively involved in the military conflict and whose emotional account of the Porumbacu battle is to be found in the Annex, several defining events in Henri H. Stahl's early life are emphasized. Among those are: his first fieldwork experiences in the company of his father in the preliminary years of World War I; his first indirect contacts with a Romanian village and peasants viewed through volumes and journals from his father's library (many inscribed in the *Sămănătorism* – "The Sower" movement); his eventual direct contract with peasant life through the military orderly Iordache and his wife, Voica, both from the village Fălăştoaca in Giurgiu County. The article thus focuses on lesser known aspects of the life of sociologist Henri H. Stahl, the experiences, events and encounters that marked his childhood and formative teenage years and ultimately played a role in determining his evolution into a researcher of rural life.

Keywords: Henri Stahl, Henri H. Stahl, origins of Romanian sociology, World War I.

INTRODUCERE

Dramaticele evenimente cauzate de Primul Război Mondial au lăsat o amprentă profundă asupra societății româneşti, marcând mai multe generații. Paradoxal, tocmai în acest context sociologia prinde tot mai pregnant contur şi se instituționalizează, ca reacție, dar, totodată, şi ca o soluție de ieşire din criză.

* Researcher, The Institute of Sociology, Romanian Academy, Bucharest; e-mail: *irinastahl@yahoo.fr*.

„Revista română de sociologie", serie nouă, anul XXIX, nr. 3–4, p. 357–383, Bucureşti, 2018

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

Familia Stahl, emigranți de origine franco-germană, stabiliți de trei generații la București și perfect integrați în societatea românească, la dezvoltarea căreia își aduseseră deja contribuția, va fi și ea prinsă în vâltoarea evenimentelor. Henri Stahl, tatăl, stenograf și scriitor, va lua parte activ la confruntare, fiind rănit și remarcându-se prin faptele de bravură, pentru care va fi distins cu ordinul „Coroana României" cu spade. Stenograf-revizor la Camera Deputaților, el va urma Parlamentul României refugiat în Rusia, de unde va reveni în primăvara anului 1918. Pentru Henri Stahl fiul, viitorul sociolog, războiul va marca trecerea de la copilărie la adolescență. Anii de lipsuri, ocupația germană, exemplul tatălui și atmosfera din sânul familiei vor avea o contribuție hotărâtoare la definirea personalității sale. Războiul va prilejui însă și primele contacte ale tânărului orășean cu lumea satului românesc. Acestea vor juca un rol hotărâtor în evoluția sa ulterioară, de cercetător al vieții rurale.

HENRI STAHL, FIUL – PRIMUL CONTACT CU REALITATEA DE TEREN

În data de 8 aprilie 1910, Dimitrie Gusti susținea în aula Universității din Iași prelegerea introductivă a cursului *Introducere în cursul filosofiei grecești, etică și sociologie* (Gusti, 1934: 24–41). Proaspăt numit profesor agregat la Catedra de Istorie a Filosofiei Grecești, Etică și Sociologie de la Facultatea de Litere și Filosofie, el va expune cu această ocazie unele dintre ideile sale cu privire la sociologie și etică, evocând, pentru prima dată, și posibilitatea efectuării de cercetări monografice în România (Țenovici, 2014: 49). Sociologia, ca materie de învățământ, prindea contur.

În același an, 1910, Henri Stahl publica volumul *Bucureștii ce se duc*[1], o istorie a orașului, scrisă cu mult umor și nostalgie față de trecutul urbei. Cartea era rezultatul unei minuțioase munci de documentare, în care sursele istorice (documente, hărți, studii) fuseseră completate cu informații rezultate din cercetarea directă, de teren. În frecventele sale descinderi prin oraș, Henri Stahl obișnuia să își ia cu el copiii, pe Henriette Yvonne, viitoarea scriitoare, și pe Henri, viitorul sociolog. De altfel, cei doi sunt adeseori vizibili în fotografiile originale ce ilustrează volumul[2]. Odată întorși acasă, îi îndemna să alcătuiască mici texte,

[1] Tipografia „Neamul Românesc", Societate pe Acțiuni, Vălenii de Munte, 216 p. Volumul este „isprăvit la 23 (5) septembrie 1909", după cum notează autorul pe unul din exemplarele sale. O a doua ediție este tipărită în 1935: București: E. Marvan, 319 p. Adăugită, aceasta conține un număr aproape dublu de ilustrații și capitole față de prima ediție (175 de ilustrații și 24 capitole, față de prima, cu 93 ilustrații și 13 capitole).

[2] În anii '30, Henri Stahl dispune de una din cele mai bogate colecții de fotografii din București finelui de secol XIX – început de secol XX. Acest lucru rezultă dintr-o scrisoare adresată de Primarul General al Capitalei, Al. Donescu, în 1935, prin care îi solicită sprijinul în ilustrarea pavilionului care înfățișează evoluția orașului, din cadrul expoziției urbanistice din Parcul Carol (*Arhiva Familiei Stahl* – scrisoarea nr. 61 din 19 februarie 1935). În casa sa din strada Izvor, Henri

„compuneri", despre ceea ce văzuseră şi făcuseră. Micul Henri este fascinat de munca tatălui său şi mai cu seamă de uşurința cu care acesta reuşea să intre în vorbă cu oricine, să se facă înțeles şi să-şi atragă, prin gesturi simple, simpatia interlocutorilor. Peste ani, el avea să îşi amintească de aceste prime experiențe de teren şi de cele învățate de la tatăl său cu această ocazie:

> „Avea [tata – *n. ns.*, I.S.] un dar deosebit de a sta de vorbă cu oamenii simpli, bătrâni şi tineri, câştigându-i prin simplitatea cu care le sta la egalitate, vorbind pe limba lor, în duhul mentalității lor. Îmi aduc aminte, că pentru a capta bunăvoința unor copii (cea mai bună cale pentru a o căpăta şi pe a părinților), le împărțea zaharicale cumpărate de la negustorii ambulanți de pe vremuri. De el mi-am adus aminte, mult mai târziu, când, vrând să adun o ceată de copii, ca să aflu dacă în regulele lor de joacă există sau nu prilejul unui studiu al <dreptului> copilăresc, am înălțat pe unul din dealurile satului un zmeu măreț, care a jucat rolul de magnet pentru o întreagă droaie de copii, mai mici şi mai mari.
>
> Dar pasiunea lui era mai ales reconstituirea a ce fusese cândva Bucureştii. Cu hărți vechi în minte, cutreiera mahalalele, vorbea cu bătrânii, strângea informații, având în special o deosebită plăcere în citirea pisaniilor de prin biserici şi a epitafelor de pe morminte. De la el am învățat tehnica prin care se pot scoate copii de pe inscripțiile săpate în piatră. Folosea hârtie groasă şi negru de fum. Ulterior, am recurs la pasta de hârtie muiată, din care obțineam un mulaj negativ, folosit apoi pentru turnarea în ghips a inscripției. Mai târziu, ca adolescent şi apoi ca om matur, l-am însoțit în excursiile lui <monografice>, când a strâns materialul pentru scurtele lui schițe despre localități ca Breaza sau Covasna" (Stahl, H.H., 1981: 16–17).

Darul de a vorbi cu oameni şi de a dobândi încrederea interlocutorilor săi va fi transmis şi fiului, poate în parte şi datorită exemplului oferit de tată. Atunci când se afla pe teren, mulți ani după cele descrise mai sus, sociologul Henri H. Stahl reuşea, atât prin aspect, cât şi prin vorbe, să fie luat de țărani şi negustori drept unul de-al lor. De altfel, recomandarea sa în cazul cercetărilor „de unul singur" era aceea de a fi „cât mai discret cu putință, până la dispariția ta în mijlocul masei anonime (…). Meseria anchetatorului singuratic – afirma el – are în ea ceva cameleonic, căci te sileşte să umbli îmbrăcat cam la fel ca ei, să imiți felul lor de a fi şi de a te purta, de a vorbi şi, mai ales, să ştii să taci, să asculți fără să pari a o face şi să te prefaci că asculți, când ți-e gândul în altă parte" (*Ibidem*: 231). Henri H. Stahl păstra cu bună ştiință izul țărănesc al limbii pe care o vorbea, convins fiind de covârşitoarea însemnătate a stilului, a vocabularului şi a sintaxei, în înțelegerea țăranilor. Greutatea cea mare, afirmă el în amintirile sale, rămâne aceea „de a nu confunda stilul țărănesc cu cel cult" şi „de a găsi o modalitate de trecere, fără trădare, de la unul la celălalt" (*Ibidem*: 268–269).

Stahl dispunea de o cameră special amenajată în studio fotografic. După moartea sa, Blanche Stahl va dona toate clişeele fotografice cu aspecte din Bucureşti săptămânalului *Gazeta Municipală* (*cf. Gazeta Municipală*, anul XI, nr. 533, 9 august 1942, p. 2).

În octombrie 1910 Henri Stahl junior împlinea nouă ani. Locuia, împreună cu familia, pe strada Izvor din Bucureşti, unde se mutaseră după închiderea şcolii de fete conduse de bunica sa paternă, Irma Stahl. Institutul francez de fete „Irina Stahl" (în franceză, *Institut français de jeunes filles „Irène Stahl"*)[3] se închisese, cel mai probabil, în 1907[4]. Noua locuinţă fiind neîncăpătoare, *bonne-maman* şi micul Henri locuiau într-o casă învecinată, venind zilnic să ia masa în familie (Cristea, 1996: 211). Situaţia a durat până prin 1913–1915, când frumoasa grădină cu trandafiri a casei din strada Izvor nr. 129 va fi sacrificată pentru construirea unei case noi, din cărămidă, în stil românesc, cu „turlă-observator astronomic" (Stahl, H., 1935: 237) şi faţadă la stradă. Printre hârtiile păstrate cu grijă de *bonne-maman* se mai găsesc încă bileţele de hârtie refolosită, cu stenograme pe verso, pe care micuţul Henri îi adresa, cu litere nesigure, cuvinte tandre, în franceză[5]. Mai reţine atenţia şi un desen, însemnat pe verso cu menţiunea: *Premier dessin de Ricu, 1910*. Executat în creion şi mină de creion rasă, pe alocuri colorat în roşu şi albastru, acesta reprezintă un general din armata română. Desenul abundă în detalii, semn al unei inteligenţe precoce: generalul, înfăţişat din profil, păşeşte mândru către stânga; poartă mustaţă şi ţine în gură o pipă, este îmbrăcat într-o manta cu guler albastru şi mulţi nasturi, încinsă cu o centură roşie, de care sunt atârnate două pistoale şi un pumnal; în mâna stângă ţine sabia, vârâtă în teaca prevăzută la vârf cu o rotiţă; pe cap poartă un chipiu roşu cu panaş; fumul pipei se înalţă, învăluindu-i faţa. Dincolo de interpretarea psihologică, desenul indică apropierea războiului (*Figura nr. 1*).

Figura nr. 1 – Desen, însemnat pe verso, cu scris îngrijit, de Irma Stahl: „Premier dessin de Ricu, 1910".

[3] *Anuarul Bucureştilor pe anul 1904*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1904, p. 149.
[4] Instituţia figura încă în *Anuarul Bucureştilor pe anul 1906*, Bucureşti, 1906, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", p. 147–148.
[5] *Arhiva Familiei Stahl.*

Anticipând vremurile grele ce aveau să vină, în februarie 1912, Henri Stahl senior comandă mai multe portrete de familie institutului fotografic „Fotoglob". Cei doi soți, împreună cu copiii, pozează reținut în fața fotografului (*Figurile nr. 2* şi *nr. 3*).

Figura nr. 2 – Henri Stahl împreună cu familia. De la stânga la dreapta: fiica sa Henriette Yvonne, Henri Stahl, fiul său Henri şi soția sa Blanche (7 februarie 1912).
Foto: „Fotoglob Institut Modern Fotografic", Bulevardul Academiei 3, București.

Figura nr. 3 – Henri Stahl împreună cu soția sa, Blanche (7 februarie 1912).
Foto: „Fotoglob Institut Modern Fotografic", Bulevardul Academiei 3, București.

În vara aceluiaşi an, alte fotografii, luate de această dată cu aparatul propriu, îl înfăţişează pe Henri Stahl în uniformă de campanie, în curtea plină de verdeaţă a casei sale din strada Izvor (*Figurile nr. 4*, *5*, *6* şi *7*). În piept poartă bareta medaliei jubiliare „Carol I", acordată în 1906 militarilor şi funcţionarilor publici, cu ocazia împlinirii a 40 de ani de domnie a suveranului. El pozează decontractat, alături de ordonanţă şi de copiii săi, ce se joacă, lipsiţi de griji. Este vremea campaniilor anuale de vară, anterioare războaielor balcanice (*Figura nr. 8*).

Figura nr. 4 – Henri Stahl, locotenent de infanterie, în uniformă de campanie, model 1912 (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 5 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, în grădina casei sale din strada Izvor, alături de o ordonanță (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 6 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, în grădina casei sale din strada Izvor. În fundal, fiul său Henri, viitorul sociolog (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 7 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, citind ziarul în curtea casei sale din strada Izvor. La picioarele lui, fiul şi fiica sa se joacă cu un câine (probabil vara anului 1912).

Figura nr. 8 – Fotografie de grup, cu ofiţeri şi soldaţi. Henri Stahl, locotenent de infanterie, se află în centrul imaginii, cu mâinile în şold (probabil anul 1912).

HENRI STAHL, TATĂL – EROUL DE LA PORUMBACU

Henri Stahl se naşte la Bucureşti în data de 29 aprilie 1877[6]. Toată viaţa va declara însă că s-ar fi născut în ziua de 10 mai 1877, dată la care, după calendarul iulian, regele Carol I semnase actul ce proclama independenţa României. Convertirea forţată a datei de naştere, conform calendarului gregorian (care va intra în vigoare abia la 1 aprilie 1919), în aşa fel încât să coincidă cu data semnării actului de independenţă, spune multe despre convingerile celui care şi-a pus viaţa în slujba ţării sale de adopţie.

Tatăl lui Henri este Joseph Stahl (1820–1890), supus prusac originar din Ingolstadt[7], ce se stabileşte în capitala valahă în preajma anului 1850. Mama, Elise Virginie Irma, născută Niard (1836–1928) este franţuzoaică din Caen (Normandia). După sosirea sa la Bucureşti, Joseph Stahl face parte din Garda Orăşenească, contribuie la organizarea serviciului de telegraf şi al Poştei Române[8] şi lucrează ca „magistrat translator", după cum obişnuia să se semneze pe publicaţiile sale. Poliglot, el se dedică însă mai cu seamă predării limbilor străine. În cursul vieţii va scrie numeroase manuale de limbă şi dicţionare, tipărite la Bucureşti, începând cu 1853[9]. În 1881, deschide o şcoală germană de fete, ce se va bucura de o oarecare faimă. În 1889, conducerea instituţiei va fi preluată de soţia sa Irma Stahl[10], ce o transformă într-o şcoală franceză[11].

Rămas orfan de tată de la vârsta de doisprezece ani, Henri Stahl este de timpuriu pasionat de găsirea unui sistem grafic care să îi permită să scrie la fel de repede ca vorbirea[12]. În clasa a treia de liceu găseşte la un anticariat prima carte de stenografie adevărată (Protopopescu, 1891), ce folosea însă un alfabet stenografic complicat şi greoi. Câţiva ani mai târziu, avea să descopere, din întâmplare, alfabetul preotului francez Émile Duployé. În 1898 scoate prima sa carte de stenografie: *Stenografia Duployé adaptată limbii române de Henri Stahl*[13]. În timp,

---

[6] *Arhiva Familiei Stahl* – Primăria Municipiului Bucureşti, Sectorul Galben, Oficiul Central de Stare Civilă, Extract din registrul actelor de naştere pe anul 1877, nr. 157, din 30 aprilie 1877. În document, prenumele copilului este Heinrich.

[7] *Arhiva Familiei Stahl – Testimonium baptismi/Certificat de botez*, tom. Vc., fol. 418, nr. 189, emis de Arhiepiscopia Catolică Bucureşti, Parohia Bisericii Bărăţia, nr. 735 din 20 august 1940.

[8] *Arhiva Familiei Stahl* – Consiliul de Recensement al Guardei Orăşenesci, Act de escludere nr. 1358 din 12 iulie 1866, în care se menţionează că este eliberat din serviciul gardei, pe timpul cât va ocupa funcţia de amploaiat la Divizia Contabilităţii la Telegraf.

[9] Prima carte a lui Joseph Stahl tipărită la Bucureşti este *Kleine Walachische Sprachlehre für Deutsche*, 1853 (Ştrempel, 1996: 336).

[10] *Anuarul Bucurescilor pe anul 1889–1890*, Tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1889, p. 40.

[11] Şcoala doamnei Stahl se bucura de aprecierea comunităţii franceze, dovadă certificatul emis de Legaţia Republicii Franceze la Bucureşti, la 25 iulie (6 august) 1896 – *Arhiva Familiei Stahl*.

[12] Henri Stahl relatează cum i-au rămas întipărite în minte cele povestite de tatăl său despre fratele acestuia, starețul unei mănăstiri din Ingolstadt (Bavaria), care scria la fel de repede pe cât vorbea cineva şi care îşi pregătea predicile cu ajutorul stenografiei. Vezi Stahl, H., 1941b: 193–196.

[13] Paris, Imprimerie P. Mouillot.

va crea propriul sistem original de stenografie, pe care îl va publica în 1908 (Stahl H., 1908).

După obținerea examenului de bacalaureat (1897), Henri Stahl se înscrie la Facultatea de Litere a Universității din Bucureşti, urmând în paralel şi cursurile Facultății de Drept (Stahl, H., 1941b: 196). Aici îi va avea ca profesori pe Dimitrie Onciul, Ovid Densuşianu, Titu Maiorescu şi mai ales pe Nicolae Iorga, al cărui colaborator apropiat şi prieten va fi timp de 25 de ani, până la dispariția acestuia din urmă. Ca student, foloseşte stenografia pentru a-şi pregăti mai bine cursurile. În acelaşi timp, le multiplică prin tehnica poligrafiei, ceea ce îi aduce un venit considerabil mai mare decât meditațiile private (*Ibidem*: 196).

În 1899 Henri Stahl îşi întrerupe temporar studiile, pentru a presta serviciul militar. Armata o va face la Regimentul 6 „Mihai-Viteazul", din Cotroceni. Un an mai târziu, cere împământenirea, ce îi este acordată, prin lege, la data de 6 martie 1900[14]. În acelaşi an câştigă concursul de stenograf la Senat, fiind cap de listă (*Ibidem*: 196). Postul este bine plătit, ceea ce îi aduce, în fine, un oarecare confort financiar. Pentru scurt timp lucrează şi ca secretar al avocatului şi omului de stat Take Ionescu.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, la şcoala familiei Stahl este angajată ca profesoară Blanche Alexandrine Bœuve (1874–1953), o tânără franțuzoaică din Argentan (Normandia), ce sosise la Bucureşti însoțită de fiul său de câțiva ani, Gaston. Henri Stahl se îndrăgosteşte de noua sosită, cu care se va căsători în 22 februarie (7 martie) 1901[15]. Toți cei trei copii ai familiei: Gaston, Henriette şi Henri vor deveni nume marcante ale culturii româneşti, fiecare distingându-se într-un domeniu aparte. Gaston Bœuve (1894–1969), ce va publica sub pseudonimul Şerban Voinea, va deveni un cunoscut teoretician şi lider al social-democrației româneşti. Avocat de profesie, el va face carieră în diplomație, fiind pentru o vreme ambasador al României la Berna. Henriette Yvonne (1900–1986) va deveni o figură marcantă a literaturii române. Henri (1901–1991), ce îşi va adăuga la maturitate inițiala tatălui, pentru a se distinge de acesta, va deveni unul din membri marcanți ai şcolii sociologice conduse de Dimitrie Gusti.

În ajunul războiului, Henri Stahl este funcționar public, angajat ca stenograf-revizor la Camera Deputaților. Această poziție o ocupase prin concurs, încă din 1903, „într-o vreme când vacanțele parlamentare nesfârşite făceau din meseria de stenograf o slujbă ideală şi bine retribuită" (*Ibidem*: 196). Pentru a-şi întreține familia, nopțile, între ora unu şi şase dimineața, lucra ca redactor-stenograf la Agenția Telegrafică Română (viitoarea Rador şi actuala Agerpres), post obținut

[14] Împământenirea s-a acordat prin legea cu articol unic, votată şi adoptată de corpurile legiuitoare şi promulgată prin Decretul Regal nr. 1010, publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 3. 30, 9 (22) mai 1900. Decizia a fost reconfirmată şi întărită printr-o diplomă semnată de Carol I, *Arhiva Familiei Stahl* – Diplomă Regală de confirmare a împământenirii, nr. 2713 din 26 mai 1900.

[15] *Arhiva Familiei Stahl* – Municipiul Bucureşti, Primăria Sectorului I Galben, Oficiul Central de Stare Civilă, Extras din Registrul actelor de căsătorie pe anul 1901, nr. 249 din 22 februarie (7 martie) 1901.

datorită celor şapte limbi străine pe care le stăpânea. În restul timpului era profesor la Şcoala Superioară de Război, la Şcoala Militară de Ofiţeri de Infanterie şi Şcoala Militară de Artileri, Geniu şi Marină.

Fără să se amestece în politică, Henri Stahl era conştient de prefacerile pe cale să se înfăptuiască. În vara anului 1914, le spune copiilor săi o frază care avea să rămână întipărită în mintea fiicei sale, Henriette: „Să ştiţi de la mine că este vorba să înceapă un război, dar de fapt începe pe pământ o altă epocă" (Cristea, 1996: 79).

Figura nr. 9 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, cu sabie şi chipiu (1916).
Foto Julietta, Photographe de la Cour royale.

În ciuda numeroaselor sale obligaţii, încurajat şi promovat de Nicolae Iorga, fostul său profesor, care îi publică adeseori textele în revistele sale, Stahl reuşeşte să dobândească şi o oarecare notorietate literară. În câţiva ani îi apar mai multe

volume. După *Bucureştii ce se duc*, urmează culegerea de schiţe *De la manevre şi alte schiţe vesele* (1912). În 1914 apare *Un român în lună*, roman ştiinţifico-fantastic, o premieră de gen în literatura română. La scurtă vreme, în 1915, vede lumina tiparului o nouă culegere de schiţe, *Macabre si viceversa*. Acestora se adaugă şi cărţi de specialitate, printre care *Curs complet de stenografie cu vocale* (1909), ulterior reeditat, în repetate rânduri[16].

La anunţul mobilizării generale, pe 15 august 1916, Henri Stahl, locotenent în rezervă, se prezintă neîntârziat la post. Este repartizat la Regimentul 6 „Mihai Viteazul", acelaşi la care prestase şi serviciul militar. Mai înainte avusese grijă să comande mai multe fotografii, în uniformă, faimosului studio fotografic „Julietta" (*Figurile nr. 9* şi *10*).

Figura nr. 10 – Henri Stahl, în uniformă de locotenent de infanterie, cu sabie şi chipiu (1916).
Foto Julietta, Photographe de la Cour royale.

[16] La 20 noiembrie 1905 Henri Stahl înfiinţează Societatea Românească de Stenografie, iar la 15 ianuarie 1906, publică primul număr al revistei lunare *Stenograful*. Revista va apărea în douăsprezece numere, fiind în cele din urmă sistată din lipsă de fonduri, la un an de la apariţie. În 1939, este reluată, la iniţiativa lui Aurel Boia, fost stenograf al Adunării Deputaţilor. Vezi *Stenograful*, anul II, nr. 1 (13), 15 ianuarie 1939, în care Aurel Boia relatează pe larg toate realizările lui Henri Stahl din domeniul stenografiei.

Cu o zi înainte de plecarea pe front, la 18 august 1916, îi scrie fiului său „iubit şi cuminte", o scurtă dedicație pe volumul său *Un român în lună* (*Figura nr. 11*). Călătoria imaginară era, la acea dată, singura scăpare din realitatea cruntă a războiului. Peste o lună avea să afle în mijlocul focurilor de armă şi obuze, pe linia frontului.

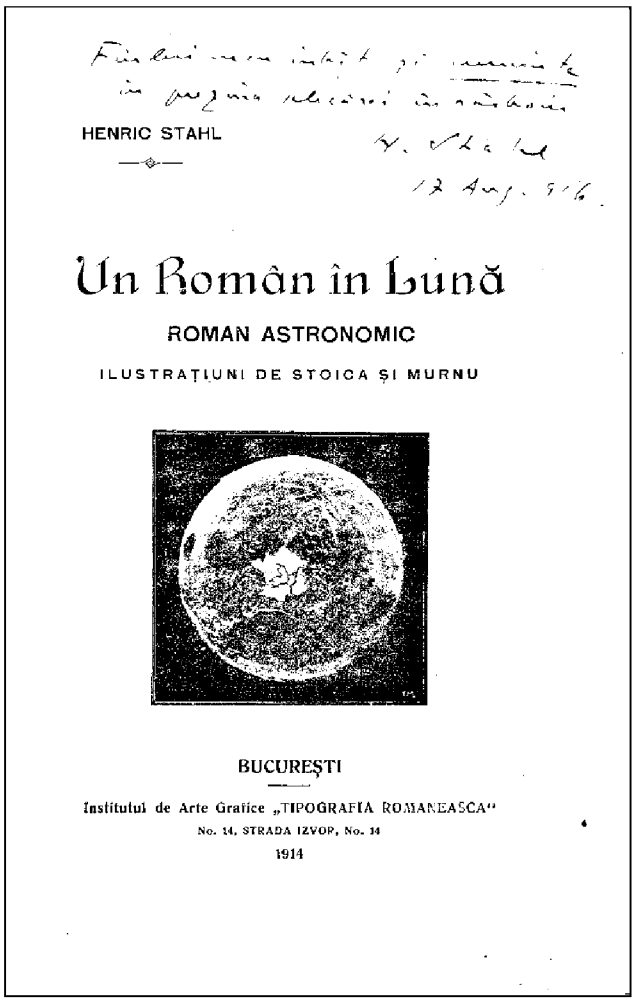
Fiului meu iubit şi cuminte
în preziua plecării în războiu
H. Stahl
17 Aug. 916.

HENRIC STAHL

Un Român în Lună

ROMAN ASTRONOMIC

ILUSTRAȚIUNI DE STOICA ȘI MURNU

BUCUREȘTI

Institutul de Arte Grafice „TIPOGRAFIA ROMANEASCA"
No. 14, STRADA IZVOR, No. 14
1914

Figura nr. 11 – Dedicație a autorului, către fiul său Henri, pe volumul *Un Român în Lună. Roman astronomic* (București: Institutul de Arte Grafice „Tipografia Românească", 1914): „Fiului meu iubit şi cuminte [ns. a.], în preziua plecării în războiu. H. Stahl, 17 aug. 1916".

În noaptea de 17 septembrie 1916, Henri Stahl ia parte la lupta de la Porumbacu, unde armata română va înregistra prima sa victorie. Dând dovadă de mare eroism, capturează patru tunuri inamice, dar este grav rănit la picior. Evacuat la Sanatoriul „Dr. Dimitrie Gerota", din Bucureşti, rămâne în spital până la

jumătatea lunii noiembrie. Capitala fiind amenințată, Stahl este trimis la Centrul de instrucție din Ploieşti, cu ordin de a rămâne treizeci de zile, pe perioada convalescenței[17]. Este însă din nou evacuat, când sondele în flăcări de pe Valea Prahovei amenință cisternele de la marginea Ploeştilor. În data de 18 decembrie, îl găsim la Bacău, la Centrul de Instrucție al Armatei a II-a[18]. De acasă îi vin ştiri bune, populația Bucureştilor, aflată sub ocupație germană, este bine tratată[19].

Pentru „bravura cu care a condus plutonul la atac în ziua de 17 septembrie 1916", Henri Stahl este distins cu ordinul „Coroana României" cu spade, în gradul de cavaler[20]. Imediat după aflarea veştii, îşi exprimă bucuria într-o scrisoare adresată lui Nicolae Iorga:

> „Iubite şi respectate domnule Iorga,
> Printr-un curier care merge la Bărlad, trecând prin Iaşi, îmi permit a vă da o ştire care ştiu că vă va bucura: Din *Monitorul Oficial* din 10 ianuarie aflu că mi s-a dat decorația Cavaler al Coroanei cu spade. M-am bucurat de decorație şi o să o port pe uniformă pentru că mi-era ruşine să stau la Centru, la cald, cu masă şi casă bună şi să văd trecând prin cancelaria mea atâția ofițeri mutilați, ieşiți din spital, or plecând pe front; cu decorația primită şi cu semnul de rănit la braț n-o să mă privească prea urât şi n-o să mă confunde cu cei cari <s-au învârtit> (…)" (Bacău, 14 ianuarie 1917) (Țurlea, 1996: 49).

La mai puțin de două luni este avansat la gradul de căpitan de rezervă[21] (*Figura nr. 12*). Bucuria este, însă, de scurtă durată. Evenimentele luaseră pe neaşteptate o întorsătură dramatică, când proaspătului căpitan i se ordonase să preia comanda unui pluton de execuție. Refuzând să execute ordinul, este amenințat că va fi trimis în fața Curții Marțiale. În cele din urmă este numit la comanda unui centru de îngrijire a bolnavilor de tifos exantematic de la Gârleni, lângă Bacău. Ceea ce prezintă, într-o altă scrisoare către Iorga, ironic, drept o „promovare", este în realitate o mutare disciplinară.

> „Iubite şi respectate domnule Iorga,
> Am fost avansat căpitan la 1 noiembrie, odată cu decorarea ce v-am spus că mi s-a conferit pentru cele patru tunuri luate în ziua când am fost rănit. Mi s-a dat coroana în grad de cavaler, cu spade (la civil sunt şi ofițer al Coroanei)

[17] Vezi scrisoarea scrisă din Ploieşti, 16 noiembrie 1916, în Țurlea, 1996: 27.
[18] *Ibidem*: 35–36.
[19] Din relatările lui Henriette Yvonne Stahl aflăm cum parterul casei din strada Izvor a fost rechiziționată de armata germană. Școala militară de pe dealul Spirii fusese transformată în spital, iar medicii de acolo petreceau în fiecare seară în casa familiei Stahl. Într-o noapte, văzându-şi copiii speriați de zgomotele de la parter, Blanche coboară, hotărâtă să pună capăt petrecerii. În casă se face liniște, iar Blanche revine sus cu unul dintre ofițeri, specialist în boli de plămâni. Acesta o va trata şi vindeca pe tânăra Henriette, ce suferea de o nouă dublă pneumonie, învățând-o să facă exerciții de respirație pentru a-şi întări plămânii. (Cristea, 1996: 131).
[20] Decret regal din 7 decembrie 1916, în *Monitorul Oficial*, nr. 235, 10 (23) ianuarie 1917, p. 7594.
[21] Decret regal din 6 martie 1917, în *Monitorul Oficial*, nr. 286, 9 (22) martie 1917, p. 8044.

E vorba să mi se dea acum un post de mare încredere: comandant al detaşamentului de convalescenţi ce se înfiinţează acum la Gârleni, lângă Bacău. O să fiu şef arhitect, grădinar, zarzavagiu, şef medic etc. Sunt atâția, bieții oameni plini de răni şi mizerii, cari mor zilnic din lipsă de îngrijire, încât sunt fericit că mi se va da prilejul să fiu folositor cu adevărat fraților mei făcând tot ce-mi va sta în putință de a reda sănătății câți mai mulți, de a-i reda celor lăsați acasă, în mizerie, poate. Voi pune atâta suflet încât voi scăpa, sper, de urâtul tifos exantematic pe cei încredinţaţi mie. (…)". (Bacău, 11 martie 1917) (*Ibidem*: 73).

Iorga îi trimite spre încurajare cartea sa *Relations des Roumains avec les alliés*[22], pe care Stahl va însemna cu cerneală neagră: „Căpitan H. Stahl, 21/4/1917 Gârleni"[23]. Deşi reuşeşte să îmbunătățească cu mult situația bolnavilor de la Gârleni[24], Stahl sfârşeşte prin a contacta el însuşi boala, probabil în jurul datei notate pe cartea lui Iorga. Boala îşi va pune amprenta asupra sănătății sale, fragilizând-o şi grăbindu-i, în final, sfârşitul. Ironie a sorții, nevinovăția locotenentului condamnat la moarte prin executare pentru spionaj a fost ulterior recunoscută, fiindu-i restituit gradul *post-mortem* şi dându-i-se onoruri militare la mormânt[25].

Figura nr. 12 – Henri Stahl, în uniformă de căpitan de infanterie. În piept poartă ordinul „Coroana României", cu spade (de război), în gradul de Cavaler, primit „pentru bravura cu care a condus plutonul la atac în ziua de 17 septemvrie 1916" (*Monitorul Oficial*, nr. 235, 19 ianuarie 1917). (fotografie din anul 1917)

[22] Éditions du Journal „Neamul Românesc", Iassy, 1917.

[23] *Arhiva Familiei Stahl.*

[24] Vezi scrisorile către Iorga din această perioadă în Ţurlea, 1996: 77–78, 81, 92–93, 9596, precum şi relatarea din Stahl, H., 1941a: 9–12.

[25] Întâmplarea este relatată de autor în Stahl, H., 1941a: 6–8. Mai târziu va fi preluată de Petru Dumitriu, care o va include în romanul său *Cronică de familie*.

La începutul lunii mai 1917, Henri Stahl, aflat încă în convalescenţă, revine la Iaşi, unde îşi reia munca de stenograf la Cameră. La scurt timp după aceea, parlamentarii şi alţi înalţi funcţionari ai statului se vor refugia, de teama invaziei, în Rusia. Aflat în exerciţiul funcţiei, Henri Stahl îi urmează, mai întâi la Odesa, iar apoi la Cherson. În Moldova revine, după multe peripeţii, abia la sfârşitul lunii martie 1918[26].

Tot în martie 1918, şi tot la Iaşi, un grup de tineri specialişti în ştiinţele sociale înfiinţa Asociaţia pentru Studiul şi Reforma Socială, care în câţiva ani avea să devină Institutul Social Român. Iniţiativa îi aparţinea profesorului Dimitrie Gusti. Asociaţia era un răspuns intelectual la emoţia patriotică a vremii (Gusti, 1965: 177), dar şi „o reacţie împotriva desnădejdei" din faţa dezastrului războiului (Bucuţa, 1936: 579). Ideea promovată de susţinătorii asociaţiei era aceea potrivit căreia pagubele din ordinea materială puteau fi compensate şi depăşite printr-un adaus în ordinea morală (Institutul Social Român, 1926: 4). Se propunea reorganizarea, pe noi principii, a vieţii publice româneşti. Vorbele goale trebuiau înlocuite cu o cunoaştere pozitivă a lucrurilor, cu folosirea înţeleaptă a mijloacelor disponibile şi cu intervenţia fiecărui cetăţean potrivit capacităţilor sale. Numai astfel puteau fi remediate pierderile şi putea fi redemarat procesul de reconstrucţie a ţării.

HENRI STAHL, FIUL – PRIMELE CONTACTE CU SATUL ROMÂNESC ŞI CU ŢĂRANII

Printre persoanele care l-au marcat în primii ani de viaţă, Henri H. Stahl avea să îl menţioneze pe istoricul Nicolae Iorga. „Îl ştiam de mic copil – afirmă el în amintirile sale –, fiindcă Iorga, într-o anume perioadă de timp, venea săptămânal la noi la masă, iar alteori, pentru a lucra nopţi întregi cu tatăl meu, la redactarea unor cărţi pe care le dicta plimbându-se prin odaie, tatăl meu având grijă de a da manuscrisului o redactare ca pentru tipar" (Stahl, H.H., 1981: 14). Despre prezenţa constantă a marelui istoric în casa familiei şi munca de noapte pe care o desfăşura cu Henri Stahl menţionează şi Henriette Yvonne Stahl, care îşi aminteşte cum, copil fiind, adormea în sunetul maşinii de scris şi al vocii marelui istoric, care se plimba prin odaie, dictând (Cristea, 1996: 83–84). Cele două familii, Stahl şi Iorga, cu toţi copiii reuniţi, luau, de altfel, adeseori masa împreună, iar între Henri H. Stahl şi Mircea Iorga avea să se lege o prietenie statornică.

Asemenea părintelui său, tânărul Henri (*Figura nr. 13*) se va lega de Iorga „cu o admiraţie fără margini" (Stahl, H.H., 1981: 14). Publicaţiile acestuia, aflate în număr mare în biblioteca tatălui său, revistele sămănătoriste din Vechiul Regat, precum şi cele din Transilvania, vor constitui lectura sa de bază, aceea a primei tinereţi. Idealurile sămănătoriste îl vor marca prin natura lor umană şi progresistă

[26] Întâmplările prin care trece vor fi relatate cu lux de amănunte în *Cu Parlamentul în U.R.S.S.* (1941).

(*Ibidem*: 15–16). În mintea tânărului crescut la oraş, de o mamă şi o bunică franţuzoaice şi botezat în rit catolic, interesul faţă de satul românesc şi cultura populară fusese stârnit.

Figura nr. 13 – Henri Stahl, fiul, în uniformă şcolară (probabil anul 1915).

În toamna anului 1916, în timp ce tatăl său lupta pe front alături de soldaţii Regimentului „Mihai Viteazul, Henri Stahl intra elev la Liceul „Mihai Viteazul" din Capitală[27]. Anii de liceu vor fi pentru el anii de război, tranziţia de la copilărie către adolescenţă realizându-se pe fundalul zbuciumat al confruntărilor armate. Tot acum însă va stabili şi primul contact cu lumea satului românesc şi cu ţăranii, în persoana lui Iordache, ordonanţa locotenentului Henri Stahl şi a soţiei acestuia, Voica.

Ţăran din comuna Fălăştoaca (jud. Giurgiu), soldatul Iordache salvează viaţa locotenentului Henri Stahl în lupta de la Porumbacu, scoţându-l din linia întâi, după ce fusese rănit (Cristea, 1996: 28).

Îl regăsim pe Iordache în schiţele *Ciorapii lui Iordache* şi *Ieşi afară!... Am fost un dobitoc!...*, dar şi în *Porumbacu* (Stahl, H., 2018), unde, deşi nu îi este menţionat numele, îl putem recunoaşte într-unul din cei doi „soldaţi devotaţi" care i-au acordat primele îngrijiri locotenentului rănit, cărându-l apoi până la postul de prim-ajutor. Iordache va rămâne toată viaţa devotat locotenentului său. Preţuirea reciprocă transpare dintr-o scrisoare adresată lui Iorga, din perioada refugiului în Rusia. „Vă rog, domnule Iorga – scrie Henri Stahl din Cherson, în septembrie 1917 – să fiţi bun a spune lui Iordache că îi dau ordin să plece la Bacău. Nu-l pot lua în

[27] *Arhiva Familiei Stahl* – Ministerul Instrucţiunii şi al Cultelor, Liceul „Mihai Viteazul" din Bucureşti, Certificat de Absolvire a Liceului, Secţiunea Reală, nr. 26 (171) din 1 noiembrie 1919.

Rusia; n-o să mă întorc curând în ţară. Să meargă şi el la datorie, să se puie la Bacău la dispoziţia Centrului de Instrucţie, de care depindem. Îi scriu şi lui mulţumindu-i pentru devotamentul ce mi-a arătat cât am fost rănit" (Ţurlea, 1996: 169).

În timpul luptelor de la Porumbacu, cum satul lor fusese ocupat de bulgari, Voica se refugiază la Bucureşti, în casa familiei Stahl (Cristea, 1996: 28). Henriette Yvonne Stahl povesteşte cum aceasta s-a împrietenit cu mama sa, franţuzoaica, amândouă aşteptând veşti de pe front, de la bărbaţii lor. În preajma ocupării Munteniei de către armata germană, Voica, de teama nemţilor, „a cărat la noi acasă o căruţă întreagă de alimente şi ţoale", îşi aminteşte şi Henri H. Stahl (Stahl, H.H., 1981: 17–18). Din când în când după aceea ea continuă să vină la Bucureşti, să vadă ce se mai întâmplă, aducând cu sine alimente, în ciuda pazei puse de nemţi la bariera oraşului. Voica îl ia cu ea, în drumurile sale de aprovizionare clandestină de la Fălăştoaca la Bucureşti. „Era uimitoare tehnica ei de a intra şi a ieşi din oraş, pe la mahalale, străbătând prin curţi de oameni, ferind şoselele – îşi aminteşte acesta în continuare. Calmă, tăcută, cu ochii mereu la pândă, Voica se strecura printre patrule, ca şi când neam de neamul ei n-ar fi făcut altceva decât contrabandă prin <vama cucului>" (*Ibidem*: 17). Spre sfârşitul războiului, plecat cu un grup de colegi de liceu, Henri ajunge în Fălăştoaca, unde rămâne mai multe zile. Voica îl arată la lume, spunând că este „băiatu' lu' don' locotenent a' lu' Iordache" (*Ibidem*: 17–18). Tot ea îl introduce în viaţa mohorâtă a satului părăsit de bărbaţii plecaţi la război. Lumea aceea de femei, bătrâni şi copii, în care „toate zvonurile şi spaimele trec din casă în casă, din gură în gură" (*Ibidem*: 18), avea să lase o vie impresie asupra tânărului. Este primul său contact cu străvechea viaţă de obşte a satului românesc.

După încheierea păcii, Iordache şi Voica o vor lua la ei pe tânăra Henriette, slăbită şi bolnavă de plămâni. „(…) Văzându-mă foarte slăbită – povesteşte aceasta peste ani – (…) m-au cerut să merg cu ei la ţară, că acolo e mai mult aer şi <s-o găsi ceva lapte şi ouă>. Şi m-am dus. Am trăit luni de zile, ani de-a rândul cu ei în casă şi am participat efectiv la viaţa lor. Aşa i-am cunoscut" (Cristea, 1996: 28). Din această convieţuire a luat naştere *Voica*, romanul ce o va transforma pe tânăra bolnăvicioasă, repetentă şi cu liceul neterminat, într-una din cele mai mari scriitoare ale literaturii române[28].

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

După război, Henri Stahl publică o nouă culegere de schiţe intitulată *Spion* (1924). Textele incluse sunt toate dedicate războiului; unele, redactate pe front, fuseseră mai întâi publicate de Iorga în paginile revistelor sale (*Drum drept*, *Zări*

[28] După mărturisirile autoarei, tot ceea ce este descris în *Voica* este autentic. Astfel, Iordache (Dumitru, în roman), în timpul refugiului din Moldova, locuise împreună cu Henri Stahl în casa lui Iorga. Acolo, o lasă pe femeia de serviciu însărcinată. Ştiind că Voica nu poate avea copii, Iordache ia copilul cu el şi i-l dă nevestei să-l crească. Aceasta este drama personajului principal, pe care se va ţese acţiunea romanului (Cristea, 1996: 34).

senine, *Neamul Românesc*)[29]. Autorul descrie existența „celor mici", după cum îi numea Nicolae Iorga, a soldaților „ce dau unei oștiri nu numai vitejia și supunerea, dar și voioșia și seninătatea", acei „bieți oameni care rabdă mai mult decât ceilalți și, la întâmplare, pot dovedi că, și din punctul de vedere moral, pot mai mult decât ei" (Iorga, 1912: 19–20). Țăranilor tăcuți și harnici, ce și-au lăsat în grabă gospodăriile pentru a se prezenta la post din prima zi de mobilizare, li se opun bucureștenii flecari, „învârtiții" și lașii, cei care prin orice mijloace caută să scape de corvoada datoriei. Numele și vorbirea personajelor trădează ocupații și etnii diferite. În curând toți se vor înfrăți sub „puterea uniformei", în lupta comună pentru apărarea aceluiași steag. În textele lui Henri Stahl, prezentul se îmbină cu trecutul și cu speranța în viitor. Ele emană bunătate și umanitate. Descrierile lungi și trăirile intense sunt completate de dialoguri savuroase și situații neașteptate. Tristețea se îmbină cu veselia, deznădejdea cu speranța. Umorul fin nu ponegrește, ci încurajează, făcând suportabilă „grozăvia războiului". Atenția pentru detaliu, obiecte, gesturi, expresii, cuvinte, denotă o mare sensibilitate.

În 1919, la optsprezece ani neîmpliniți, tânărul Stahl se înscrie, la dorința părinților, la Facultatea de Drept, asistând însă, din proprie inițiativă, și la cursurile Facultății de Litere și ale altor facultăți (Stahl, H.H., 1981: 13; Rostás, 2000: 9). A asistat astfel la prelegeri variate, susținute de mari nume ale vremii (Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Simion Mehedinți ș.a.). După absolvirea studiilor (1922) urmează stagiul militar, se înscrie în Barou (1924) și urmează cursurile de doctorat în economie politică (1923–1924). În curând își dă seama însă că locul său nu este în lumea tribunalelor și că este mai degrabă atras de istorie, filosofie și literatură, domenii pe care le aprofundează acasă, citind cărțile din bogata bibliotecă a familiei (Rostás, 2000: 22). Un rol hotărâtor în această perioadă îl va avea și fratele său mai mare, Gaston, care îl va introduce în gândirea marxistă, deschizându-i astfel orizontul către științele sociale (Stahl, 1981: 18–21).

Tânărul Stahl este familiarizat cu mașina de scris deja de copil, iar dactilografia și stenografia le va deprinde repede. Ca și tatăl său, la optsprezece ani ocupă prin concurs un post de stenograf parlamentar (*Ibidem*: 21), ce îi va permite să se întrețină o lungă bucată de vreme. Mai târziu va ajunge chiar să publice, împreună cu Aurel Boia, un manual de stenografie (Stahl și Boia, 1949). Tot datorită stenografiei învățate de la părintele său îl va întâlni, în cele din urmă, și pe

[29] De curând, cele treisprezece schițe incluse în volumul *Spion*, la care au fost adăugate alte trei schițe, au fost republicate sub titlul *Porumbacu* (ediție îngrijită, introducere și note de Irina Stahl, Editura Vremea, 2018, 183 p.). Ordonate cronologic, în succesiunea evenimentelor descrise, textele fac referire la: manevrele militare anuale premergătoare războiului, desfășurate în sudul țării; pregătirile militare de pe Valea Prahovei, din primăvara anului 1916; starea de agitație și suspiciune generalizată ce pusese stăpânire pe populația bucureșteană odată cu decretarea mobilizării generale, la 15 august 1916; lungile marșuri către linia frontului și ocuparea pozițiilor de luptă; dramatica confruntare cu trupele germane, din 17 septembrie 1916, în apropierea satului Porumbacu de Sus (jud. Sibiu) și lunga și chinuitoarea retragere către Moldova. Volumul se încheie în preajma datei de 23 noiembrie 1916, când Bucureștii vor fi ocupați de trupele germane.

profesorul Dimitrie Gusti. În februarie 1926, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, asistentul lui Gusti la Universitatea din Bucureşti, ştiind că Stahl stăpâneşte stenografia, îl întreabă dacă ar vrea să vină să consemneze o conferinţă ţinută de Gusti la Brăila (*Ibidem*: 23). Această primă întâlnire avea să pună bazele unei îndelungate colaborări, de aproape trei decenii.

Altoit la şcoala sociologică a profesorului Gusti, tânărul Henri Stahl va sfârşi prin a-şi dedica întreaga viaţă cercetării ştiinţifice a satului românesc. Pentru a se deosebi de tatăl său, al cărui nume îl poartă, va adăuga iniţiala acestuia numelui său, devenind Henri H. Stahl. Ca şi părintele său, va nutri faţă de sat şi ţărani un profund şi sincer ataşament. Şi nici nu s-ar fi putut altfel, atâta vreme cât „regula cea mare, de la care nu trebuie să se abată [cercetătorul vieţii sociale] – afirma el într-un manual de metodologie – este aceea a respectului, mai mult decât atât, a iubirii pentru cei pe care-i cercetează" (Stahl, H.H., 2001: 10). Pe cât de intense vor fi însă respectul şi dragostea sa pentru lumea satelor, pe atât de mistuitoare va fi şi durerea pricinuită de moartea sa lentă, despre care va fi chemat să dea mărturie. „Aş vrea să strig şi să ţip moartea tăcută a satelor", avea să îi scrie el lui Anton Golopenţia în 1934–1935, într-o emoţionantă scrisoare, în care îşi mărturisea neputinţa în faţa acestei constatări (Golopenţia, 2014: 436). Îşi va asuma pentru restul vieţii rolul de cronicar, redând înţelegerea sa asupra acestei lumi pe cale de dispariţie, felul în care el o cunoscuse, înţelese şi trăise.

BIBLIOGRAFIE

1. Bucuţa, Emanoil (1936). „Institutul Social Român", în *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, anul XIV, *Omagiu Profesorului D. Gusti, XXV de ani de învăţământ universitar (1910–1935)*, vol. II, p. 577–594.
2. Cristea, Mihaela (1996). *Despre realitatea iluziei. De vorbă cu Henriette Yvonne Stahl*, Bucureşti: Minerva.
3. Ţenovici, Dinu (ed. princip.) (2014). *Dimitrie Gusti 1880–1955*, Bucureşti: Biblioteca Centrală Universitară „Carol I" din Bucureşti, Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I".
4. Golopenţia, Anton (2014). *Rapsodia epistolară. Scrisori primite şi trimise de Anton Golopenţia (1923–1950)*, vol. IV, Bucureşti: Editura Enciclopedică.
5. Gusti, Dimitrie (1965). *Pagini alese*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
6. Gusti, Dimitrie (1934). *Sociologia Militans. Introducere în sociologia politică*, vol. I, Bucureşti: Editura Institutului Social Român.
7. Institutul Social Român (1926). *Institutul Social Român 1921–1926*, Bucureşti: Cultura Naţională.
8. Iorga, Nicolae (1912). „O nouă carte a domnului H. Stahl", în *Neamul Românesc Literar*, anul IV, nr. 1–2, 22 ianuarie 1912, p. 19–20.
9. Protopopescu C.P. (1891). *Tratat de stenographie pentru limba română*, Bucuresci: Tipo-Litografia E. Wiegand & C. Savoiu.
10. Rostás, Zoltán (2000). *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)*, Bucureşti: Paideia.
11. Stahl, H. (1908) *Rezumatul cursului de stenografie românească al lui H. Stahl*, Vălenii de Munte.
12. Stahl, Henri (1941a). *Cu Parlamentul în U.R.S.S., 1916–1918*, Bucureşti: „Marvan" S.A.R., 109 p.

13. Stahl, Henri (1941b). „Cum am învățat stenografia”, în *Stenografiul*, anul II, mai 1941, nr. 9 (21), p. 193–196.
14. Stahl, Henri (2018). *Porumbacu*, ediție îngrijită, introducere și note de Irina Stahl, Editura Vremea, 2018, 183 p.
15. Stahl, H.H. (2001). *Tehnica monografiei sociologice,* ediție îngrijită de Septimiu Chelcea, București: Editura SNSPA.
16. Stahl, Henri H. (1981). *Amintiri și gînduri…,* București: Minerva.
17. Stahl, Henri H. și Aurel Boia (1949). *Manual de stenografie*, București: Editura de Stat.
18. Ștrempel, Gabriel (coord.) (1996). *Bibliografia Românească modernă (1831–1918)*, vol. 4, București: Editura Academiei Române.
19. Țurlea, Petre (ed.) (1996). *Scrisori către N. Iorga (1916–1918*), vol. 5, București: Editura Minerva.

ANEXA

PORUMBACU
17 Septembrie 1916[30]

În fundul de vale, înconjurat de păduri, cu capacul de nori grei apăsând trupurile noastre sleite de oboseală şi foamete, noaptea veni repede şi tunul tăcu, descordând nervii.

Iarăşi numai comandanţii de batalioane fură chemaţi la raport. Această desconsiderare a noastră, a celor cu galoane puţine, ne durea şi era o greşeală căci cu altă mândrie am fi strâns în jurul nostru sufleteşte soldaţii dacă, de la şefi am fi aflat exact sacrificiul ce ni se cerea, dacă am fi ştiut măcar ce trupe amice urmau să colaboreze cu noi. Atâta simţeam: că duşmanul se masează pe Olt pentru a opri înaintarea noastră spre Sibiu, şi atâta ştiam: că la flancul nostru drept este Regimentul 21 Infanterie. Dacă Regimentul 6 „Mihai Viteazul" forma capul coloanei de înaintare sau mai erau alte trupe la stânga noastră, nu putusem afla.

În aşteptarea ordinelor, oamenii, aplicând instinctiv principiul că în campanie să mănânci când ai ce şi să dormi când poţi, se odihneau, trântiţi pe iarbă, insensibili la ploaia călduţă, măruntă, ce începuse a cade. Ghemuit sub pelerina neagră de cauciuc, şezând turceşte, rezemat de un brad, am adormit şi eu adânc, fără să fi simţit că ploaia se înteţise, că apa, curgând de la deal sau prelinsă pe trunchiul bradului umbrelă, formase o băltoacă sub cortul pelerinei mele. M-am deşteptat la chemarea căpitanului G. Bădulescu, comandantul batalionului nostru, şi aflai că fusesem sortit să fiu de avanposturi în noaptea aceea. Conştiinţa răspunderii mari ce asumam, goni somnul. Pe întuneric cumplit am urcat, pe o potecă a pădurii, dealul şi cu mare greutate sentinelele putură fi plasate, cu mâinile însângerate de mărăcini, prin desişul pădurii.

La unu noaptea un om de legătură mă înştiinţă că reluăm marşul.

Condus de un ţăran ardelean, regimentul, cu locotenent-colonelul Socolescu în frunte, porni în spre nord-est – cum îmi arătară acele fosforescente ale busolei – cam în direcţia de unde tunurile ne bătuseră în ajun. Am înaintat astfel în noapte mecaniceşte, neştiutori de ţel, conduşi de călăuza aceea în care poate ne încredeam prea uşor, două ore în cea mai mare tăcere.

Pe la trei tunul bubui de câteva ori, dar din spre vest. Duşmanul deci schimbase peste noapte poziţia artileriei, retrăgându-se, ori călăuza rătăcise drumul.

---

[30] Schiţa *Porumbacu* a fost iniţial publicată în volumul *Spion* (Editura „Cartea Românească", Bucureşti, [1924], p. 110–123), volum distins la data apariţiei cu premiul Societăţii „Cartea Românească", una dintre cele mai vechi şi prestigioase case editoriale din România. Concomitent, a circulat şi sub formă de extras (Bucureşti, Imprimeria „Marvan" S.A.R., [1924–1925], 15 p.). Recent, schiţa a fost inclusă în volumul care îi poartă numele, apărut la Editura Vremea (2018, p. 126–135).

Colonelul opri marşul şi, după o nouă consfătuire între cei mari şi călăuză, regimentul primi ordinul să se întoarcă. Contramişcarea se execută cu acea silă şi început de neîncredere în şefi care se produce ori de câte ori se ordonă un contra marş. Întunericul era cumplit, înaintam cu greu pe drumul de pădure îngust, lunecos, în coloană de marş deşirată, traşi de haine îndărăt de crăcile ce ne loveau peste obraz, fâşâind din frunzele ude.

După mai bine de un ceas de mers în întunericul acesta de mormânt, negrul cumplit al nopții se încenuşi; deasupra capetelor noastre, între şirurile de copaci mărginind poteca, se întindea ca o lungă fâşie de pânză murdară, drum alb suprapus peste poteca neagră pe care păşeam. Şi dunga de cer se tot spălăcea. Puteam desluşi acum siluete de copaci desprinse din umbra desişului păduros ce din vârful dealului se prăvălea spre şes. Ziua zorea parcă în calea noastră şi mersul se sprinteni.

Deodată, la câțiva paşi, jos în pădure, o salvă de focuri sfâşie zorii şi mitralierele începură să țăcăne grăbit, astmatic… Un fior ne străbătu până în creştet şi regimentul se opri, cu fața spre vale. Tunul, în aceeaşi clipă, începu să bubuie tumultuos, de şase ori, foarte aproape, pe stânga.

Nu cred să fi fost om căruia să nu-i fi fost frică până în rădăcina părului în clipa aceea. Cu fața ca varul, gura fără buze, dinții încleştați, aşteptam ca focul să se deschidă şi la spatele nostru, să fim încercuiți în pădure; dar numai de jos, din față, răpăiau puştile, lătrau tot mai rele mitraliere şi tunul demoralizator bubui iar, lângă noi parcă, făcând să urle pădurea.

Nu eram încercuiți, dar ne surprinsesem reciproc, folosind noaptea. Şi astfel, fără plan de luptă, fără a cunoaşte forțele inamicului, s-a angajat prima din cele patru mari bătălii victorioase ale războiului ce avea să reînchege un neam.

Voința redeveni stăpâna trupului şi ordinele sosiră. O companie se risipi în trăgători, coborând, prin desiş, povârnişul abrupt; în pas alergător o companie şi apoi alta, porniră, pluton după pluton, pe potecă, spre vest. Căpitanul Gh. Bădulescu ordonă: „A cincea, ÎNAINTE!"; comandai „După mine MARŞ!" şi după câteva zeci de metri eram cu Plutonul I la liziera pădurii, pe sprânceana unui deal dominând valea bătută de mitraliere. Companiile pornite înaintea mea, înşirate în linii de trăgători, deschiseră focul. Trecui de o companie, de o a doua. Tunul trase iar, cu furie, neregulat. Şrapnele se spărgeau sus, ca mingi de zăpadă. Pe stânga, era o pădurice; în față, spre nord-est, se întindea până departe spre Olt, şesul. În pas repede trecui şi de compania întâia, înşirată pe muchea dealului, unde aştepta ordine, fără să tragă. Era fosta mea companie, pe care trei luni de zile o comandasem la Azuga, cu oamenii căreia mă simțeam adânc unit sufleteşte, pe când pe oamenii Companiei a 5-a cu care intram în foc, abia îi cunoşteam.

„Să trăiți dom'le locotenent!", „Să trăiți băieți!" ne spuserăm, recunoscându-ne.

Trecui şi mai spre vest şi, când tunul bubui iar, şi văzui, foarte aproape, cerul fulgerând de flacăra gurilor de foc, atunci, instinctiv, semiconştient, amintirea groazei ce o inspiră oamenilor tunul, mă făcu ca, fără să aştept ordine, să strig:

„După mine, băieți! La tunuri!!!". Şi, cu carabina în mâna întinsă, în semn de raliere, am coborât într-o fugă valea bătută de mitraliere, am urcat o râpă, urlând mereu: „După mine, băieți! La tunuri!!!". Două bubuituri au trecut deasupra capului meu, cu zgomot infernal; aerul, deplasat de proiectil, îmi smulse capela, lăsându-mă surd şi ameţit o clipă. Şi am strigat: „Înainte! Uraaa, Uraaa!" şi am ajuns pe creasta din față; o baterie inamică era ceva mai departe în vale. Lângă tunuri, siluete mici, negre, de soldați cu coifuri ţepoase, puneau atelajele. Două tunuri se desprinseseră şi fugeau. Am ordonat: „Înălțător 400 metri, trageți asupra cailor!" şi, proptind carabina de un brad, am tras în cai ochind câte unul din fiecare atelaj, pe rând, şi caii – îi văd şi acum sărmanii – s-au cutremurat şi au picat. „Înainte, ura!" şi am prăvălit valea spre tunuri – patru obuziere – şi după mine urlând „Pe ei, bă!", se luară nu numai soldații din plutonul meu, dar şi din Compania 1-a, fosta mea companie, împreună, amestecați, eşalonați după puterea de fugă a fiecăruia. Servanții tunurilor, şi cu ei alte mici siluete negre de soldați cu coifuri ţepoase – nemți, primii nemți cu care ne ciocneam – fugeau demoralizați de vuietul sălbatec: „Pe ei bă!". Şi am ajuns la tunuri, – alături de mine, fostul meu plutonier din a întâia, Stoianovici – şi acolo, la tunuri, ne-am îmbrățişat. Şi, trecând de tunuri, iar am pornit în urmărire, sărind peste trupuri. Ici colo, ajuns din spate, un german se oprea în genunchi, cerşea cruțare şi cădea fulgerat. Lângă mine, un ofițer rănit, implora milă, îngrozit: îl lua la ochi un soldat... Cutremurat de scârbă, redevenind om într-o clipă, opri mâna soldatului strigând: „Ce faci? Iartă-l! E rănit!"... şi atunci soldatul, dezmeticit, rămase inert, cutremurat de conştiință, şi arma îi căzu din mână...

Înțelesei greşeala mea: refăcusem un om dar distrusesem un soldat. Şi atunci, perfect stăpân pe mine, conştient de toată grozăvia datoriei ce o aveam în puterea uniformei ce de bunăvoie purtam, am zguduit de braț soldatul, i-am strigat sălbatec: „Înainte! Huraa! După mine!" şi, târându-l de mână, o luai spre cele două tunuri salvate de nemți şi care se micşorau fugind pe câmp. Şi am tras foc după foc, gonind, oprindu-mă, pentru a trage iar, cât timp am crezut că prin focuri voi putea opri tunurile scăpate. Nu mi-am dat seama că pe stânga, dintr-o tranşee, nemții trăgeau asupra noastră. „Culcat! Fața la stânga! Trage!" am ordonat, dar comanda de „Foc!" nu se execută.

În jurul meu rămăseseră douăzeci de oameni din cei şaptezeci ai plutonului meu. Atât. Şi ei, cu capul în pământ, în dosul movilitei care îi masca, nu mişcau.

Mă judecai aspru: fusesem poate un bun soldat, dar prost ofițer, căci n-am ştiut ține oamenii în mână şi, în dorința de a lua tunurile, n-am privit îndărăt câți mă urmează şi la atac se rupe disciplina, cei laşi rămân în urmă, se ascund la primul prilej.

Din tranşee vedeam ieşind coifuri nemțeşti, apoi capete, trupuri. Zguduindu-mi tovarăşii, trecând de la unul la altul, arătându-le pericolul, implorând, câțiva, cu greu, ascultă, trag, şi nemții, prudenți, reintră în tranşee. Dar cartuşele ni se isprăveau, țeava carabinei frigea şi, cum încetam focul, duşmanul înteţea pe al lui, scoțând capul spre a ochi mai bine, aşa încât trebuia, chiar fără a nimeri, să tragem.

Din spate nu venea nimeni. Eram singuri, izolați în partea aceasta de câmp. Trimit un om după muniții, după ajutor sau ordine. Nu se întoarce. Atunci, când nu mi-au rămas decât două încărcătoare, la rândul nostru am fugit de nemți în spre pădurice, la tunuri. Ca muștele bâzâiau gloanțele pe la urechi, iar praful țâșnea în toate părțile în jurul nostru din pământul greblat de focuri. Nu știu câți am ajuns la marginea păduricii. Cu soldații ce rămăseseră pitiți după copaci, am redeschis focul. Duşmanul, în ordine de astădată, oprindu-se la fiece douăzeci de paşi, trăgea, înainta iar, disciplinat, şi s-apropia continuu de tunuri, cu tot tirul întețit.

În sfârşit, ai noştri, în năvală mare, goarna sunând atacul, veneau în mase şi se umplu pădurea. În zare din toate părțile, beţişoare negre apăreau ca din pământ: nemții din tranşeele săpate din vreme, ieşeau la atac, cerc în jurul orizontului. Dar tot mai mulți, în luciri de baionete, veneau acum şi ai noştri.

Sunt o apă de năduşeală, faşele jambierelor mi s-au desfăcut, nasturii s-au rupt, cămaşa mi-a ieşit de sub tunică; nesomnul, oboseala acumulată, mă copleşesc şi trebuie să mă odihnesc, sleit cu totul de puteri.

În hurale înaintau ai noştri, trăgând din mers, trăgând mecaniceşte, ca într-o beție; gloanțele vâjâiau la urechi şi din față şi din spate, de la duşmani, de la ai tăi, pădurea se cutremura de zgomot, o ploaie de crăci rupte, tocate de gloanțe, de frunze smulse, cădea, şi goarna, fâşii-fâşii, domina când şi când împuşcăturile. Obuze încep să cadă, ridicând pe locul exploziilor – ca şi când în pământ, sub noi, ar îi fost tunurile vrăjmaşe – vulcani de zgură, gheizere de pământ. Un mesteacăn este decapitat şi capul atârnă jalnic peste trupul alb rămas în picioare; un brad lovit la rădăcină, este aruncat, scuipat în văzduh cu pământ negru şi trupuri ciopârțite. Duşmanul ocolea stânga noastră, spre a ne învălui. Atunci, fără să recunosc un singur soldat din ai mei, reintru în luptă, îndreptând focurile. Nemții se apropie. Din rândurile lor, o rachetă, şarpe de foc splendid colorat, se înalță şi artileria scurtează tirul. Mai spre stânga, la spatele meu, două mitraliere pârâie şi frontul nostru se lărgeşte spre vest: Regimentul 6 Vânători, foarte brav, foarte disciplinat, intrase în foc oprind învăluirea. Comandantul mitralierelor, un locotenent de vânători, este extraordinar ca curaj şi sânge rece. Bărbos, cu ochelari, face minuni cu cele două biete mitraliere ale lui. Le schimbă continuu din loc, secerând când ici, când colo; iar când mitralierele lui răpăiau cu ritm regulat, răspunzând mitralierelor germane, ofițerul se ducea la soldați şi îi îndemna. Singur în picioare, se plimba în fața oamenilor, învârtind în mână, ca un baston, o sabie mare nemțească găsită pe câmp. Amenință pe unul, îndeamnă pe toți, prin curajul său, iar fuge la mitraliere, mai schimbându-le poziția.

Recunoscui în viteazul cu ochelari şi barbă roşcată pe fostul meu elev Gh. Garoescu[31]. De la dânsul prind din nou curaj de acțiune, strâng oamenii,

[31] Gheorghe (George) Garoescu (1886–1939), fostul elev de la Şcoala Militară de Ofițeri de Infanterie, multiplică faptele de bravură. Rănit o lună mai târziu, în apropiere de Braşov, revine pe front şi încheie războiul cu gradul de maior. În 1919, semnează următoarea dedicație pe volumul *Războiul Neamului Românesc, 1916–1918* (Editura Gazeta Transilvanii, Braşov, 1919): „Dlui Stahl,

împingându-i pe linia de foc. Noi împuşcături se aud mai la stânga şi mai spre sud. Nu ştim, în lipsa culpabilă de ştiri în care am fost lăsaţi tot timpul, dacă sunt trupele noastre sau nemţii. O rachetă şi focul viu ce-l deschid ne arată că duşmanul încerca iar o ocolire. Lărgim linia trăgătorilor, companiile sunt amestecate, Regimentul 6 Vânători, cu 6 „Mihai Viteazul".

Greutatea mare este să mişti oamenii din locul unde s-au culcat în trăgători. Aceeaşi oameni care, ca nişte lei, în strigătele de „Pe ei bă" au alergat 0la atac, nu se mai mişcă odată ce, culcaţi, au găsit în faţa lor un tufiş, o tufă de iarbă mai înaltă, un muşuroi de furnici, unde, fiindcă nu mai văd duşmanul, se cred la adăpost. Maiorul Iacobini, din vânători, şi el în picioare, sare de la om la om, oprind fugarii cu ameninţări de revolver, făcând să înainteze laşii. Un soldat, cu capul după un muşuroi de furnici, paralizat de frică, nu vrea să înainteze nici chiar când maiorul îi pune revolverul la tâmplă. Cu un gest de descurajare, ofiţerul îl lasă, dar soldatul este lovit chiar în clipa aceea prin muşuroi, de un glonţ drept în creştet. Atunci numai alţi soldaţi, care şi ei s-au crezut adăpostiţi de o casă de furnici, se ridică şi fac un ultim salt lângă tovarăşii de pe linia trăgătorilor. Pe când maiorul, cu mâna la ochi, privea în picioare mişcările duşmanului, un glonte în inimă îl culcă la pământ. Strig: „Săracul" şi în aceeaşi clipă simt o durere groaznică la picior, ca şi cum mi s-ar fi tăiat dintr-o dată toată laba, şi cad leşinat.

Când, încet, mi-am revenit în fire, ştiu că am strigat „Maman", că, plecat spre mine, ţinându-mi mâna, era locotenentul Garoescu. Când am deschis ochii, s-a întors la mitralierele lui. Caporalul Petrescu şi alt soldat din compania mea, mă descălţaseră şi-mi făceau un pansament cu pachetul meu individual. Atunci o grijă mă cuprinse, violent, poruncitor: să nu cad prizonier. În coate şi genunchi, ajutat de cei doi soldaţi ai mei, nevoind să mă opresc o clipă, m-am târât spre cuibul de răniţi. În îngrozitorul meu drum, după o muche de deal am trecut lângă un întreg pluton stând liniştit, ferit de gloanţe, oamenii făcându-şi ţigări. Indignarea îmi dădu puterea să insult pe sublocotenentul rezervist X., să zvârl tabachere unui gradat şi să-i ordon să-şi ducă oamenii la datorie. M-am mai târât câteva sute de metrii, pierzând mult sânge, cuprins de groaza de a nu avea puterea să scap. Mânaţi desigur de aceeaşi groază de a nu cădea prizonieri, mulţi, parcă în fiece colţ, se târau mutilaţi, printre morţi, agăţându-se de copaci, silindu-se să se scoale şi căzând copleşiţi. Lângă un soldat ucis era o bicicletă. M-am rugat să fiu urcat pe dânsa şi astfel, cu piciorul găurit în gleznă întins pe ghidon, şi sprijinit de cei doi soldaţi devotaţi, am putut ajunge la cuibul de răniţi. Un infirmier din batalionul meu, Caruso, mi-a strâns bandajul, oprind hemoragia cu două monede de nichel şi aşchii de lemn, şi, pe o targa m-au dus la postul de prim ajutor unde, în bătaia

în semn de prietenie trainică şi amintire a elanului vijelios dela Porumbac. Maior Garoescu, Bucureşti, 20.IV.'19" Continuându-şi cariera militară, Maiorul Garoescu va ajunge până la gradul de general. De curând, a fost publicat jurnalul său de front: *Jurnal de front, vise de iubire (14 august 1916 – 28 septembrie 1918)*, (2017). Bucureşti: Editura Militară, 336 p. + il., în care este menţionat şi Henri Stahl.

tunului, doctorii Constantinescu şi Haret, doi bravi, îşi făceau cumplita datorie. De aici, cu targa, brancardierii m-au dus spre ambulanță, dincolo de tunuri, urcând dealul pe care îl cobora tocmai în hurale, în fruntea companiei sale, locotenentul Milicescu, slab, oacheş, cu o lopată Linemann în mână, ținută în dreptul frumoşilor săi ochi negri, într-un cochet gest de ferire.

În greoaia masivă trăsură de ambulanță, zece răniți mai norocoşi fuseseră strânşi de pe imensitatea câmpului de luptă. Mi se făcu un loc şi ambulanța, hodorogită, diformă, porni, chinuindu-ne groaznic, pe drum bolovănos de munte. Cu fața crispată, răniții, cu mâna ținută milos pe partea mutilată a trupului lor, se sileau să-şi țină trupul nemişcat la hopuri şi doar capetele oamenilor se bălăbăneau cu mersul ambulanței. Mirosul de sânge şi iod, în cutiuța încinsă de soare în care eram înghesuiți, îți dădea grețuri; gemetele erau înăbuşite de huruitura roților şi zbârnâitul geamurilor. În colțul din stânga, un soldat, lovit în limbă pe când striga „Hura!", ne arăta, halucinant, gura-i plină de sânge închegat şi bale. Drumul urca si cobora continuu, trupurile sângerânde se ciocneau când spre față şi când spre fundul trăsurii fără arcuri. La un vad, peste pietroaie, ambulanța s-a răsturnat în apa, căzând unii peste alții tot pachetul urlător de mutilați.

Seara ne-au coborât pentru o noapte într-o casă țărănească plină de răniți, culcați pe jos, lipiți unii de alții. M-au întins pe un pat de scânduri lângă un sublocotenent grav rănit în abdomen, fiul amiralului Bălescu. În fața noastră soldatul cu limba smulsă scotea, din gura-i larg deschisă, un urlet gutural lugubru, fără sfârşit.

În noaptea aceea, sub lumina galbena a unei lămpi de petrol, ce proiecta în siluete uriaşe, negre, jucătoare, pe peretele alb umbra celor palizi ca moartea, în odaia aceasta spital, concentrând toată oroarea măcelului comandat, vuind de vaietele înăbuşite ale celor care, clănțănind din dinți, încercau să oprească sângele, picurând din cârpe cleioase ale celor care, delirând, gesticulau urlând, ori într-o imobilitate cadaverică erau şi mai îngrozitori, am priceput toată grozăvia războiului.